

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 5 Issue 2, p. 379-393, April 2012

1915'TEN GÜNÜMÜZE TEHCİR *SINCE THE DEPORTATION 1915*

Özgür YILDIZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

Gökçe AKBULUT

*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
Yüksek Lisans*

Abstract

Turks and Armenians have lived in harmony for ages. Ottoman Empire was one of empires that had used the art of living in harmony and tolerance effectively. Turks and Armenian have lived in Otoman Government in harmony for ages. Armenians established churches and practiced their religions freely. Armenians established schools and educated their languagees.

After the 1878, the strong governments provoked two societies and made them fight each other Ottoman Empire enacted a low called "Tehcir" for not to be damaged anymore. Armenians moved to somewhere systematically after that law. Two societies still wanted to become face to face. All the nations have the obligation of remembering the past and face towards the future with the enlightment of the historicals facts and realities. This study has been performed in order to clarify and remind the historical realities.

Key Words: Türk , Armenian, Deportation

Öz

Türkler ve Ermeniler yüzyıllarca birlikte yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu hoşgörü ve birlikte yaşama sanatını dünyada en etkili kullanan imparatorluklardan bir tanesidir. Türkler ve Ermeniler Osmanlı Devleti içinde de uzun yıllar birlikte yaşamışlardır. Ermeniler kiliseler kurmuşlar ve çok rahat bir şekilde ibadetlerini yapmışlardır. Okullar açmışlar ve kendi dillerinde eğitim almışlardır.

1878'den sonra bu iki toplum dönemin güçlü devletlerinin kışkırtmalarıyla birbirine düşürülmüş ve kavga ettirilmiştir. Osmanlı devleti her iki toplumun da daha fazla zarar görmemesi için

“tehcir” kanunu çıkarmıştır. Bu kanunla Ermeniler sistemli olarak güneye doğru göç ettirilmiştir. Bu iki toplum hâlâ karşı karşıya getirilmeye çalışılmaktadır. Tarihi gerçekleri unutmamak ve tarihi belgelerin ışığında tarihe yaklaşmak tüm ulusların vazifesidir. Bu çalışma bu gerçekleri ortaya koymak ve hatırlatmak amacıyla yapılmıştır

Anahtar Kelimeler: Türk, Ermeni, Tehcir

Giriş

Ermenilerin kökeni ve Ermeni tarihinin başlangıcı kesin olarak bilinmemekle birlikte birtakım rivayetlerle sınırlı kalmıştır. Ermeni tarihçileri ve Ermeni kilisesi, Ermenilerin Hayk'tan türediklerine ve Ağrı dağından çevreye yayıldıklarına inanmaktadırlar.¹ Ancak bu, kiliseye göre efsanevi boyuttur. Aramiceden bozulma yükseklik anlamına gelen Armen adına milattan önce 6. yüzyılda Yunan kaynaklarında rastlanmıştır. Bu kaynaklara göre Ermeniler büyük ihtimalle milattan önce 6.yüzyılın sonlarında Trakya'dan Anadolu'ya göç etmiş ve Urartu ülkesine yerleşmişlerdir. Bu yüzden Ermeniler Anadolu'nun yerli halkı sayılmamaktadır. Milattan sonra 300 yıllarında Hristiyanlığı kabul edince de kendilerine Gregoryan denilmiştir.²

Selçuk oğullarından Çağrı Bey'in 1015–1021 yılları arasında Doğu Anadolu Bölgesi'ne gerçekleştirdiği keşif amaçlı seferler ile Anadolu'yu yurt edinen Türklerin, Ermenilerle ilk münasebetlerinin başladığı öne sürülür. Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girdikten sonra Türk- Ermeni ilişkilerinde bir gerginlik söz konusu olmamıştır. Selçuklu idaresinden memnun olan Ermeni milletinde isyan düşüncesi görülmemiştir.³

1326 tarihinde Bursa'yı alarak başkent yapan Orhan Bey, Kütahya'da bulunan ilk Ermeni ruhani merkezini de Bursa'ya taşıtmıştır.⁴ Fatih Sultan Mehmet ise, 1461'de Bursa'da bulunan Ermeni piskoposu Ovakim ile Anadolu'dan bir kısım Ermeni'yi yeni başkent İstanbul'a getirtmiş ve Samatya'daki Sulu Manastır'da Ermeni Patrikhanesi'ni kurdurtmuştur. Bunca hoşgörü ve özgürlüğe karşılık Ermeniler Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş ve bu hizmetten dolayı “*millet-i sadıka*” unvanını kazanmıştır.⁵ Osmanlı idaresinde Ermeniler dini görevlerini her zaman büyük bir özgürlük içinde yerine getirmiş ve kendi din adamlarını da kendilerinin tayin etmelerine müsaade edilmiştir.⁶

1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı ve 1875 Adalet Fermanı ile Osmanlı Devleti birtakım düzenlemelerle başta Ermeniler olmak üzere tüm azınlıklara devlet memurluklarına girebilme, vilayet ve sancak meclislerine seçilebilme gibi hukuki, siyasi, kültürel ve ticari haklar tanımıştır.⁷

¹ İdris, Bal, Mustafa, Çufalı, **Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri**, Lalezar Yayınları, Ankara 2006. s.6

² Abdurrahman, Çaycı, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi**, Ankara 2000. s.2-5

³ İdris, Bal, Mustafa, Çufalı, **Dünden Bugüne...**, s.51-66

⁴ Halil Kemal, Türközü, **Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2.Baskı, Ankara 1983,s.12.

⁵ Yusuf, Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babıalı Kültür Yayıncılığı, 3. Baskı, İstanbul 2004, s.16

⁶ Yusuf, Halaçoğlu, **Facts On The Relocation Of Armenians**, TTK, Ankara 2008, s.5.

⁷ Azmi, Süslü, **Ermeniler Ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yayın No:5, Ankara 1990, s.10–11

Tanzimat ile gelen hürriyetçilik havası sonunda Ermeni gençleri, Avrupa'da Hıristiyan cemaatin açtığı okullarda okumuş, vatan, millet, milli kültür, istiklâl gibi kavramlarla tanışmışlardır. Amaçları tüm dikkatleri milli meseleler üzerine çekmek olan milliyetçi aydın tabaka, başta İngiltere olmak üzere batılı devletlerin desteğini alarak mücadelelere girişmiş ve bu hususta başarılı olmuştur.⁸ Amerikan Board Teşkilatı üyesi Protestan misyonerler de yazılı ve sözlü öğretileriyle, Ermeni toplumunda milliyetçilik duygularının kabarmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Anadolu'ya yatırım yapmışlar ve açtıkları yetimhane, hastane, kilise ve okulların çoğu ile Ermenilere hizmet ederek, Türkler ve Ermeniler arasındaki kültürel boşluğu daha da genişletmişlerdir.⁹

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzaladığı Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması Ermeni'lerin yaşadıkları yerlerde reform yapma zorunluluğu getirmiştir. Yürürlüğe konulamayıp Berlin Antlaşması olarak değiştirilen antlaşmanın 61. Maddesi meseleye uluslararası bir boyut getirmiştir.¹⁰

1. Tehcire Giden Yol

Ermeni meselesi uluslararası bir boyut kazanınca dış destekle birlikte Ermeni olayları ortaya çıkmaya başlamıştır. Olayların genel olarak sebepleri üç kısma ayrılabilir. Bunlardan birincisi; politikacılıkta oldukça iyi bir noktada olmaları, ikincisi; Ermeni kamuoyunda millet, istiklal, özgürlük gibi fikirlerin doğması ve son olarak bu fikirlerin batılı devletlerce desteklenmesidir.¹¹ Henüz 18. yüzyılın başlarında Rusya'nın maşası olarak Osmanlı Devleti'ne ihanet etmeye başlayan Ermeniler, Fransız İhtilali'nin getirdiği fikir akımlarından da etkilenerek ayrı bir devlet kurma yolunda örgütlenmişler, misyonerler ve Avrupalı güçlerin siyasi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmışlardır.¹²

Ermeni milliyetçileri bağımsızlık isteğiyle örgütlenmelere başvurmuşlar, terör ve eylemler yoluyla büyük devletlerin Ermeni meselesine müdahale etmesini sağlamışlardır. 1860'larda ilk Ermeni komiteleri Van, Muş, Erzurum, İstanbul gibi şehirlerde sosyal amaçlarla kurulmuş; 1878'den sonra ortaya çıkan dış etkilerle ihtilalci amaçlara yönelmişlerdir. Bir taraftan basın-yayın yolu ile dışarıdan bastırdıkları dergileri Osmanlı Devleti'nde yayan Ermeniler, diğer taraftan terörist çeteler oluşturarak kanlı eylemler meydana getirmişlerdir.¹³ Bu komitelerden üçü Ermeniler üzerinde özellikle etkili olmuştur.

1.1. Hınçak Komitesi

Karl Marx'ın prensiplerini esas alan komite, Kafkasyalı Ermeniler tarafından 1887'de İsviçre'de kurulmuştur.¹⁴ Komitenin programında yer alan ilk hedef, Anadolu'daki Ermenilerin milli bağımsızlığını sağlamaktır. Bu hedef doğrultusunda izlenen yol ise,

⁸ Bülent, Bakar, Necdet, Öztürk, Süleyman, Beyoğlu, **Tarihi Gerçekler Ve Bilim Işığında Ermeni Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s.24,25.

⁹ Özgür, Yıldız, **Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2009, s.54-57

¹⁰ Kemal, Çiçek, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, TTK, Ankara 2005, s.7-14

¹¹ Wiladimir, Mayewsky, **Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi** (Çev. Mehmet Sadık), APK Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.13

¹² Süleyman, Kocabaş, **Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir?**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2009, s.27-30

¹³ Abdurrahman, Çaycı, **Türk – Ermeni İlişkilerinde...**, s.29 - 31

¹⁴ Cemal, Anadol, **Tarih Boyunca Türk Ermeni Meselesi Ermeni Dosyası**, Bilge Karınca Yayıncılık, İstanbul 2007, s.107,108

propaganda, kışkırtma, terör, işçi ve köylü hareketidir.¹⁵ Komite Kumkapı gösterisinde, Babıâli gösterisinde, Sasun ve Zeytun İsyanları'nda da kanlı eylemlerde bulunmuştur.¹⁶ Komite, Taşnaksutyun Komitesi ile birlik olup silah ve mühimmat depolarıyla I. Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri tarafında girmiş ve pek çok katliam gerçekleştirmiştir.¹⁷

1.2.Taşnaksutyun Komitesi

Federasyon anlamına gelen komite, farklı Ermeni ihtilal cemiyetlerinin birleşmesiyle 1890 tarihinde kurulmuştur. Komite, Türk'leri her koşulda öldürmeyi, intikam almayı emretmiş ve aldıkları kararlar doğrultusunda da yüzlerce katliamı gerçekleştirmişlerdir.¹⁸ Komitenin faaliyetleri özellikle Erzurum'da her gün büyümüş ve komitenin casuslarının büyük kısmının Rusya Ermenisi olmasına rağmen faaliyetlerini genelde Tiflis, Kars ve Erzurum'da gerçekleştirmişlerdir.¹⁹

1.3.Armenakan Komitesi

Komite 1885 yılında Portakalyan'ın yetiştirdiği dokuz kişi tarafından Van'da kurulmuştur. Bir öğretmen olan ve İstanbul'da dünyaya gelen Portakalyan, Van'da açtığı okulda birçok Ermeni militan yetiştirdiği için hükümet tarafından Fransa'ya yollanmıştı.²⁰ Komitenin bilinen başlıca faaliyetleri, Kürt kılığına girerek Türk zaptiyelerine saldırımları, aşiretlere saldırılar, çeşitli cinayetler, 1892 Ekim ayında Van'da görev yapan bir polis memurunun acımasızca katledilmesi, Van isyanına katılmaları, 200 kişilik çete kurarak aşiretlerle çarpışmaya girmeleridir.²¹

2. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ve Savaş sırasında Bazı Ermeni Olayları

Ermeni meselesinin Berlin Antlaşması'nda uluslararası boyut kazanmasıyla Ermeniler Osmanlı hükümeti aleyhinde birtakım faaliyetlere girişmişlerdir. Büyük devletler de bir yandan Ermeniler lehine ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yaparken, diğer yandan Ermenileri ayaklanmalara teşvik etmişler, ayaklanan Ermenilere de sahip çıkmışlardır. Uluslararası alanda da Ermeniler lehine ıslahat yapılması tartışmaları varlığını hep sürdürmüştür, I.Dünya Savaşı'nda da bu tartışmaların getirdiği faaliyetler hız kazanmıştır.²² Ermenilerin bu dönemde çıkardığı birçok olay vardır. Yalnız burada sadece ses getiren olayların bazıları üzerinde durulacaktır.

2.1 Bab-ı Ali Gösterisi

30 Eylül 1895'te Hınçak Komitesi tarafından planlanan gösteriye Kumkapı'da Patrikhane Kilisesi önünde toplanan grubun patrikten büyük devletlere müracaat etmesini istemesiyle başlamıştır. Osmanlı idaresinden şikâyetlerini dile getiren Ermeniler, 6 doğu iline Avrupalı vali tayin edilmesini ve genel af ilan edilmesini istiyorlardı.²³ Göstericiler Hınçak Komitesi'nce hazırlanan memorandumu sadrazama vermek için kitleler halinde kama ve bıçak

¹⁵ Yusuf, Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babıâli Kültür Yayıncılığı, 3. Baskı, İstanbul 2004, s.31,32

¹⁶ Azmi, Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yayın No:5, Ankara 1990, s.53,54

¹⁷ Azmi, Süslü, Fahrettin, Kırzioğlu, Refet, Yinanç, Yusuf, Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara 1995, s.146,147

¹⁸ Cemal, Anadol, **Tarih Boyunca...**, s.109-113

¹⁹ Bilal N., Şimşir, **British Documents On Ottoman Armenians Volume IV**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.279

²⁰ Azmi, Süslü, Fahrettin, Kırzioğlu, Refet, Yinanç, Yusuf, Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara 1995, s.145

²¹ Azmi, Süslü, **Ermeniler ve 1915...**, s.53

²² Hikmet, Özdemir, Kemal, Çiçek, Ömer, Turan, Ramazan, Çalık, Yusuf, Halaçoğlu, **Ermeniler: Sürgün Ve Göç**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 53-55

²³ Abdurrahman, Çaycı, **Türk – Ermeni İlişkilerinde...**, s.38

gösterileri yaparak Bab-ı Ali üzerine yürümüşlerdir.²⁴ Ermeniler yaşasın Ermenistan sloganları atarak silahlarla ateş açmışlardır. Sadrazam Sait Paşa'nın hatıralarına göre o gün Bab-ı Ali'de 60–70'i aşmayacak kadar az sayıda karakol askeri vardı ve askerlerin cephaneleri yoktu. Ermeniler yolda gösteriye müdahale etmek isteyen jandarma binbaşısı Şahin Bey'i parçalayarak şehit ettikten sonra polise, jandarmaya, halka saldırmıştır. Bunlarla yetinmeyip, çevredeki cami, mektep ve medreselerin önünde hoca, din adamı ve öğrencileri yaralamış ve öldürmüşlerdir. Kanun dışı gösteriler yapan Ermeniler bu olayla yabancı devletlerin Ermeni meselesi üzerine tamamen odaklanmasını sağlamışlar ve bundan cesaret alarak, Ermenilerin yaşadıkları yerlerde düzenledikleri terör olayları sonucunda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir.²⁵

2.2 Osmanlı Bankasına Saldırı Olayı

Büyük devletlerin müdahalesini kolaylaştırmak için Osmanlı Bankası'na saldırıya karar veren bir grup komiteci, 25 Ağustos 1896 günü güvenlik askerlerini öldürüp bankaya girmiştir.²⁶ Osmanlı Bankası'nı ele geçiren Ermeni teröristler bankadaki 120 memuru rehin aldıktan sonra istedikleri yapılmazsa bankayı havaya uçuracaklarını bildirmiştir. Haydutlarla Yıldız Sarayı arasında bankanın Fransız müdür yardımcısı aracılık yapmıştır. Pazarlığın ardından Sultan II. Abdülhamid, bankaya saldıran komitecilerin İstanbul'dan Marsilya'ya özgürce gitmelerini kabul etmiş; ancak siyasi isteklerini reddetmiştir. Bu olayla İstanbul'un Müslüman kesimi ayağa kalkmış, meydana gelen karışıklık birkaç günde ancak yatıştırılabilmmiştir.²⁷

2.3. Sultan II. Abdülhamid'e Suikast Girişimi (Yıldız Bombası)

Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmaya çalışan Ermeni Komitecileri kendilerine en büyük engel olarak Padişah Sultan II. Abdülhamid'i görüyorlardı ve bu yüzden padişahı öldürmek istemişlerdi. Kendilerini bu işte yeteri kadar tecrübeli bulmayan Ermeniler, Avrupa ve Rusya'daki uluslararası anarşistlerle yakın ilişkiler kurarak, onlardan Abdülhamid'in öldürülmesi konusunda yardım ve destek almışlardır. Suikast girişimi, Taşnaksutyun Komitesi'nin aldığı kararlar doğrultusunda 21 Temmuz 1905'te Cuma Selamlığından çıkan Sultan Abdülhamid'in camiden ayrıldığı esnada bomba patlatılmasıyla gerçekleşmiştir. Patlamada, Sultan II. Abdülhamid'e bir şey olmamış; ancak bu suikast, çoğu asker olan 26 kişinin şehit olmasına ve 58 kişinin de ağır yaralanmasına neden olmuştur.²⁸

2.4. Van Olayları

Gerek II. Meşrutiyet dönemine kadar geçen sürede ele alınan 1896 Van İsyanı, gerekse I. Dünya Savaşı sırasındaki Van olayları çok önemli bir yer tutmaktadır. Ermeniler savaşın çıkışından itibaren Van ve çevresinde başlattıkları katliamı daha da arttırdılar. Mahmudiye'de Müslümanları topluca katlederek camileri ahıra çevirmişlerdir. Ermeniler Müslüman köylere ve kaleye saldırıya geçmiş, kaledeki Türk garnizonu 300 kayıp vermiş, günlerce devam eden sokak muharebeleri sonunda şehir Ermeni haydutların eline geçmiştir. 17

²⁴ Halil , Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, M.E.B., Ankara 2001, s.112

²⁵ Gültekin, Ural, *Ermeni Dosyası*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s.229,230

²⁶ Abdurrahman, Çaycı, *Türk – Ermeni İlişkilerinde...*, s. 40

²⁷ Halil, Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, M.E.B., Ankara 2001, s.116

²⁸ Halil, Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde...*, s.118,119

Mayıs 1915'te Van, Rus işgaline uğrayınca Ermeniler düşman safına geçerek Müslümanları acımasızca katletmeye başlamıştır.²⁹

2.5. Erzurum Olayları

Daha savaş başlamadan Ermenilerin Kafkasya ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Türklere yönelik kanlı faaliyetler Erzurum'da da yapılmış, çeteler ve gönüllü alayları kurulmuştur.³⁰ Erzurum'un Trabzon-Van yolunun ortasında bulunması ve Kafkasya, Batum ve Köstence'den bilgi ve silahların Anadolu içlerine kadar nakli hususunda Erzurum'un konumu önemini daha da arttırıyordu. Seferberlik ilanı sırasında Erzurum savaş bölgesi ilan edilmişti. Ruslar bu bölgedeki Ermenileri silahlandırarak çeteler oluşturmuştur. Seferberlik ilan edildikten sonra Müslüman halk akın akın askerlik şubelerine müracaat ederken Ermenilerin pek çoğu evlerinde gizlenerek kendilerini ülke dışında göstermiştir.³¹ Bununla kalmayıp Diyarbakır, Sivas, Van ve Bitlis vilayetlerinde olduğu gibi Erzurum'da da Ermeni memurların birçoğu görevlerini yapmaktan ziyade Ermeni komiteleri mensubu olmuşlardır.³² Ermeniler 1915'te harekete geçmiş ve Erzincan'ın Rusların eline geçmesiyle kanlı olayları yoğunlaştırmışlardır. Güney Kafkas Federasyonu'nun kurduğu Ermeni kolordusunun bölgedeki çeteleri Erzurum merkez, Erzincan, Bayburt ve Gümüşhane'de Türkleri katletmişlerdir.³³ Erzurum'da insanı insan olmaktan iğrendiren manzaralar görülmüştür. Ermeniler demiryolu istasyonunu da mezarlığa çevirmişlerdir.³⁴

2.6. Zeytun (Süleymanlı) Olayları

Zeytun Ermenileri Fransa ve Rusya'nın desteğini alarak seferberlik ilan edilir edilmez ayaklanmışlardır. Askerlik için kayıt olmaya giden Müslümanlara engel olmuş, yollarını kesmiş, öldürmüş, para ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Zeytun'daki Ermeni çeteleri ilk olarak 30 Ağustos 1914'te Zeytun askerlik şubesinden terhis olan, Firnus yolundan köylerine dönen 100'den fazla Andırınlı Türk'ü soyduktan sonra öldürmüşlerdir. Jandarma ve bölük komutanlarına acımasızca saldırıp, Maraş yolu üzerindeki Beşenli Köyü halkının bir kısmını katletmişlerdir. Hükümetin takibi sonucunda bu olayları gerçekleştiren eşkiyalardan 65 kadarı silahları ile birlikte yakalanmıştır. Ancak Ermeniler bu kadarıyla yetinmeyip Zeytun - Maraş bağlantısını kesmiş, şehre giriş çıkışı yasaklamış, Zeytun'a gelmekte olan Türk gençlerini kiliseye hapsedmiş, jandarmaların komutanların yakınlarını katletmiş ve pek çok Türk askerini şehit etmiştir.³⁵

3. Tehcir

Bir yerden başka bir yere göç ettirmek anlamında olan ve "tehcir" olarak meşhur olan bu kanunun adı aslında "sevk ve iskân" kanunudur. Olayın ifade edilmesinde "nakil" tabirine de yer verilmiş; ancak batı dillerinde sürgün anlamındaki "deportation, proscription" gibi terimlerin karşılığı olan Arapça ifadeler kullanılmamıştır. Buna rağmen Ermeniler ve bazı batılı yazarlar tarafından sürgün manasına gelen terimler seçilmiştir.³⁶

²⁹ Yusuf, Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babiali Kültür Yayıncılığı, 3. Baskı, İstanbul 2004, s.54-58

³⁰ Azmi, Süslü, Fahrettin, Kırzioğlu, Refet, Yinanç, Yusuf, Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara 1995, s.177-180

³¹ Cemal, Anadol, **Tarih Boyunca...**, s.136-143

³² The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate Of The State Archives-Directorate Of Ottoman Archives, **Armenians In Ottoman Documents(1915-1920)**, Ankara 1995, s.28

³³ Azmi, Süslü, Fahrettin, Kırzioğlu, Refet, Yinanç, Yusuf, Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara 1995, s.179,180

³⁴ H.Murat, Başbay, **Belge Ve Canlı Tanıklarla Ermeni Katliamları**, Turna Yayınları, İstanbul 2007,s.21

³⁵ Erdal, İlter, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyanları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995,s. 179-185

³⁶ Azmi, Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü-Yayın No:5, Ankara 1990

Asırlardır aynı topraklarda yaşadığı ve ülkenin ortak kaderini paylaştığı bir milletin insanlarıyla bağları koparmak acı bir tecrübe olmakla birlikte; zamanında birlik olan ve ortak kaderi paylaşan insanları yaşadığı topraklardan kilometrelerce uzak yerlere göç ettirme zorunluluğu önemli sorunları da beraberinde getirmiştir.

Ermenileri I.Dünya Savaşı sırasında savaş bölgesinden çıkararak, Mezopotamya ve Suriye'ye göç ettirebilmek için hükümetin çok önemli gerekçeleri olmalıydı. Yol ayrımının en belirgin şekli, Osmanlı Devleti'nin batılı devletlerin zoruyla imzaladığı “*Islahat Planı*” (8 Şubat 1914) ile gerçekleşti. Yeniköy Antlaşması olarak da bilinen bu antlaşma, Ermenilere bağımsızlık vermektedir.³⁷ 19.yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa devletlerinin “*Şark meselesi*” olarak ünlene bu politikasından Osmanlı Devleti nasibini almış ve devletin ilk dönemlerinde yönetimle problemi olmayan Ermeniler, Şark Meselesi ile Osmanlı Devleti'nin aleyhinde kışkırtılmışlardır.³⁸ Ermenilerin I.Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yapmaları ve isyan etmeleri, Osmanlı hükümetini birtakım tedbirler almaya sevk etmiştir. Bölgede asayiş temin etmek ve Doğu cephesindeki askeri birliklerin geri emniyetini sağlamak için Osmanlı Hükümeti tehcir (sevk ve iskân) kanununu çıkarmak zorunda kalmıştır.³⁹

3.1.Tehcir Öncesi Ermeni Nüfus Durumu

Sözde Ermeni soykırımı iddialarını haklı çıkarmak için Ermeni asıllı yazarlar ve bazı yabancı kaynaklar tarafından uydurma ve abartılı rakamlar verilmesine rağmen bu konuda en detaylı ve güvenilir çalışma Osmanlı Devleti tarafından yapılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı Arşiv Belgelerine göre, 1914 yılı nüfus istatistiklerinde Osmanlı Devleti'nde toplam 1.219.323 Ermeni kadın ve erkek nüfusu bulunmaktaydı. Müslüman nüfusu ise 14.155.755'ti. Ancak, genel toplamda 1.219.323 olarak belirtilen Ermeni erkek ve kadın nüfusuna 58.687 kişilik Protestan nüfus da dâhildir. Bu Protestan nüfusunun ne kadarının Ermeni, ne kadarının başka milletlerden olduğu tespit edilememiştir.⁴⁰ Encyclopedia Britanica 1910 yılı baskısına göre Türkiye Ermenilerinin sayısı 1 milyon 500 bin, Ermeni olan Kevork Aslanyan'a göre 1914 yılında Anadolu'da toplam 1 milyon 800 bin, İngiliz Lynech ise 1901 yılında yayınlanan kitabında Ermenilerin bütün nüfusunun 2 milyon 427 bin 397 olarak bildirilmiştir.⁴¹ Yabancı basınının bu uydurma rakamlarının hiçbir belge dayanağı bulunmamakla birlikte, bu rakamlar dünya kamuoyunda günümüzde de olduğu gibi sürekli değişmiş ve nedense Ermeni nüfusu sürekli olarak artmıştır.

3.2. Neden Tehcir Kararı?

Osmanlı Devleti başta doğu illeri olmak üzere Anadolu'daki Ermeni isyanlarını birtakım tedbirlerle yatıştırmaya çalışmış; ancak mahalli tedbirler çok etkili olmamış, bunun neticesinde Ermeniler, hem savaş alanında, hem cephe gerilerinde gerek ordu için gerek sivil halk için çok ciddi tehlike durumuna gelmiştir.⁴² I.Dünya Savaşı başlamadan önce bile Ermeni

³⁷ Kemal, Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917*, TTK, Ankara 2005

³⁸ Yusuf, Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayıncılığı, 3. Baskı, İstanbul 2004

³⁹ Bülent ,Bakar ve diğerleri,*Tarihi Gerçekler Ve Bilim Işığında Ermeni Sorunu* ,IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007

⁴⁰ *Armenian Activities in the Archive Documents 1914-1918 volume I* (Ed. Ahmet Tetik), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.609

⁴¹ Necdet, Sevinç, *Arşiv Belgeleriyle Tehcir Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2004, s. 157-162

⁴² Cemalettin, Taşkiran, *Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde “Soykırım”, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu* (Edit. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001,s.212

çeteleri Rus İmparatorluğunda örgütlenmeye başlamıştı. Bu örgütlenmeye hem Rusya'dan hem de Osmanlı Devleti'nden Ermeniler katılmıştı. Bu çetelerin amacı, Türklerle savaşıp Rus savaş gücüne destek vermektir. Bu amaç doğrultusunda çeteler iyi silahlanmış, iyi eğitim almış ve Türk birliklerine saldırmışlardır.⁴³ I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti adeta ateşin ortasındaydı. Devlet iki milyon dokuz yüz bin gencini silâh altına almış, bir milyon elli binini kaybetmişti. I. Dünya Savaşı Türk milleti için tarihi boyunca uğradığı en büyük felaket olmuştur. Ruslar, eğer kendilerine yardım edilirse Türklerden alacakları toprakları Ermenilere vereceklerini ilan etmişlerdi. Bu ilandan sonra Ermeni ihaneti yüzünden Türkler Sarıkamış'ta büyük bir bozguna uğramıştır. Ermeni Gönüllü Alayları, Doğu Anadolu'yu yakıp yıkarak ilerlerken Van, Muş, Bitlis, Erzurum, Erzincan, Sivas gibi illerde Müslüman halkını, kundaktaki bebekler de dâhil kesmeye başlamıştır.⁴⁴ Sarıkamış sınırındaki Terek Köyü halkı kesilmiş, Kırkpınar ve Develialıköy gibi köyler basılıp yağmalanmış, köy halkları köylerinden atılmış, Kulp mıntıkasındaki köyler basılarak 300 Müslüman öldürülmüş, Aralık'a doğru kaçan bin beş yüz kadar çoluk çocuk ise suya atılıp boğulmuştur.⁴⁵ Tüm bunlar yaşanırken Ermeniler bütün cephelerde düşmanla işbirliği yapmayı da ihmal etmemiştir. Ermenilerin bu derece ikiyüzlü davranması yeni bir durum değildi, Türkiye'nin resmi olarak savaşa girmesinden önce bile komiteler silahlarıyla yalnızca Türk askerlerini değil, masum sivil halkı da hedef almışlardı. Amaç, Osmanlı Devleti savaşa girer girmez topyekûn isyan çıkarmaktı.⁴⁶ Sadık bir millet olma eğiliminden çoktan çıkmış olan Ermeniler I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında insanlığa sığmayan faaliyetlerde bulunmuşlar ve uzun yıllar onlara kucak açan devlete ihanetlerin en büyüğünü ve en acımasızını yaşatmışlardır. Ermenilerin buldukları yerlerden başka yerlere tehcir ettirilmesindeki amaç artık hükümet aleyhine bir faaliyette bulunmalarına, Türk halkının katline ve Ermenistan devleti kurma emellerine son vermektir.⁴⁷ Ermenilerle ilgili toplu yer değiştirme düşüncesi siyasi değil, yaptıkları zulüm ve ihanete karşılık, askeri nedenlerden ve güvenlik gereksinimlerinden kaynaklanmıştır. Ermenilerin isyanlarına ve hainliklerine karşılık alınabilecek en esnek ve hoşgörülü karar, cephenin ve masum Türk halkının kurtuluşu için onları harekât bölgesi dışına çıkarmaktı.

3.3. Tehcir Kanunu ve Bazı Kararnameler

Tehcir dayanağı olan kanunun 24 Nisan tarihi ile bir alakası yoktur, Tehcir Kanunu aynı yılın 27 Mayıs'ında çıkarılmıştır. 24 Nisan genelgesi, çok önceden de var olmakla birlikte o yıl giderek artan Ermeni olaylarının önlenmesi için, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in bazı valilik ve mutasarrıflıklara telgrafla gönderdiği bir talimattır.⁴⁸ 24 Nisan genelgesi ile gözümlenen olaylar daha da ateşlendirmiştir. Dönemin güçlü adamlarından Başkomutan Vekili Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'ya 2 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği gizli bir telgrafla Van gölü etrafında ve Van vilayetinde isyan ve ihtilal gerçekleştiren Ermenilerin o bölgeden kaldırılarak isyan yuvasının dağıtılması fikrinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Ermenilerin daha fazla kan akıtmaya başlamasına karşın Osmanlı Devleti Ermenilerin bölgeden alınıp başka yerlere sevk ve iskân edilmesi kararını almak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti İçişleri

⁴³ Justin, McCarthy, 'Ermeni Soykırımı' İddiaları (Edit. Mustafa Çalık), Cedit Neşriyat, Ankara 2006, s.26

⁴⁴ Necdet, Sevinç, Arşiv Belgeleriyle Tehcir Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Bilgeoğuz Yayınları, Ankara 2003, s.196

⁴⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:50, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II (1919-1921), Ankara 2001, s.795

⁴⁶ Jean, Louis, Mattei, Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s.237-239

⁴⁷ İsmet, Binark, Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayın No:123, Ankara 2007, s.21

⁴⁸ Murat, Bardakçı, Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s. 20-21

⁴⁹ Cemalettin, Taşkıran, Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Söзде "Soykırım", Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu (Edit. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.212

Bakanlığı 27 Mayıs 1915'te Başkomutanlığın istekleri doğrultusunda "Tehcir" kararını almıştır. Karar, Bakanlar Kurulundan geçerek geçici süreli yasa haline gelmiştir.⁵⁰ Bu kanunun altında Padişah Mehmed Reşad, Sadrazam Mehmed Said ile Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın isimleri geçmekle birlikte dört maddeye dayanmaktadır.⁵¹ Tehcir Kanunu ile ordu, bağımsız kolordu ve fırka kumandanlarına birtakım yetkiler verilmiştir. Bunlardan bazıları; kumandanlara karşı direnişte bulunma, başkaldırı, askeri kurallara aykırılık, silahlı saldırıda bulunanlara şiddet kullanma ve ihanet eden köy ve kasaba halklarının başka yerlere sevki ve yerleştirilmesidir.⁵² 30 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye, Harbiye ve Maliye Nezaretlerine gönderilen yazıyla sevk ve iskân uygulamasının nasıl gerçekleştirileceği açık ve net bir şekilde belirtilmiştir. Tehcir Kanunu 1 Haziran 1915'te Takvim-i Vekayi gazetesinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵³ Kararın ardından 10 Haziran 1915 tarihinde 34 maddeden oluşan bir talimatname ile sevk edilecek Ermenilerin mal, mülk ve arazi hakları koruma altına alınmıştır.⁵⁴ 28 Ağustos 1915 tarihli talimatname ile de Dâhiliye Nazırı Talat Bey, iskân sırasında dikkat edilmesi gereken hususları belirlemiştir. Bu talimatnamede Ermenilerin hangi vasıtalarla tehcir edileceği, iskân sırasında ve iskân sonrasında yerleştirildikleri bölgelerdeki güvenlik durumları, ekonomik koşulları ile ilgili konulara değinilmiştir.⁵⁵

3.4. Tehcir Kanunu (Sevk ve İskân Kanunu)'nun Uygulanması

Kanun çıkarıldıktan sonra cephelerin güvenliğini tehdit eden yerlerde uygulamaya konulmuştur. Kafkas cephesinin gerisinde kalan Erzurum, Bitlis ve Van bölgeleri ile Sina cephesi gerisinde kalan Mersin ve İskenderun bölgelerinde uygulanmıştır. Sonradan ihanet eden diğer illerdeki Ermenileri de içine almıştır. Ermeniler iskân yerlerine sevk edilirken zahmetsiz yollar seçilmiş ve güvenlikleri adına tüm tedbirler alınmıştır.⁵⁶ Tehcir Kanunu'nun çıkarılmasıyla başlayan Ermeni nüfus hareketinde devlet Ermenilerin mağdur olmaması için bütün tedbirleri almıştır. Göç eden Ermenilerin güzergâhı, sağlık durumları, gittikleri yerlere yerleştirilmesi, gidenlere gelir kaynağı olarak iş bulunması gibi tüm ayrıntılar düşünülmüş, çoğu uygulanan bu kararlara ek olarak bazı tedbirler alınmıştır.⁵⁷ Kanun tüm Ermenileri kapsamamıştır. Hasta ve görme engelliler, Katolik ve Protestan mezhebinden olanlar, asker olanlar ve aileleri, memur, tüccar ve bazı işçi ustalar sevk ettirilmemiştir. Bununla birlikte yetim çocuklar ve dul kadınlar da sevk ettirilmemiş ve yetimhanelerle buldukları yerlerdeki köylere yerleştirilmişlerdir.⁵⁸ Tehcir kararının alınmasının ardından kalabalık gruplar halinde çeşitli vasıtalarla iskân bölgelerine nâkile başlanmıştır; ancak Ermenilerin gittikleri yerlerdeki nüfuslarının kontrolü sağlanarak Müslüman halkının %10'unu geçmemesine dikkat

⁵⁰ Hasan, Kundakçı, **Emperyalizmin Kullandığı Ermeniler**, Türkiye Gaziler Vakfı Yayınları No:4, Ankara 2001, s. 99-101

⁵¹ Murat, Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s.26

⁵² Yusuf, Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s.51

⁵³ İsmet, Binark, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayın No:123, Ankara 2007, s.23

⁵⁴ Azmi, Süslü, **Ermeniler, Tehcir ve Sonrası**, Berikan Yayınları, Ankara 2009, s.156

⁵⁵ Hasan, Babacan, **I. Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu, Tehcir Meselesi ve Talat Bey, Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar** (Edit. Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s.150

⁵⁶ Haluk, Selvi, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya 2003, s.73

⁵⁷ Bekir, Günay, **Ermeni Meselesi ve Tehcir**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 2, İzmit 2006, s.46-47

⁵⁸ Bayram, Kodaman, **Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No:12, Isparta 2001, s. 103-104

edilmiştir.⁵⁹ Göç işlemine tüm Ermeniler tabi tutulmamakla birlikte 438.758 Ermeni tehcir edilmiştir.⁶⁰ Van ilinde yoğun olarak bulunan Ermenilerin buldukları yerden çıkarılarak güneye gönderilmeleri kararlaştırılmış ve Talat Bey bu kararın Erzurum'un güneyi ile Bitlis, Muş, Sason ve Talori civarını da kapsamasını istemiştir. Ermenilerin gittikleri yerlerde daha önce de belirtildiği gibi Müslüman nüfusunun %10 oranını geçmemesi, kuracakları köylerin elli evden fazla olmaması, göçmenlerin yakın yerlere ev değiştirememesi gibi maddeler titizlikle esas alınmıştır.⁶¹ Önce Zeytun, Maraş, Haçin gibi sorunlu yerlerden Konya'ya sevk gerçekleşmiş; ancak bu bölgedeki Ermeni nüfusunun artması ve yine kanlı faaliyetlere girişebilirler düşüncesiyle Konya'ya sevk durdurulmuş ve göçe yeni başlayanların Urfa ve Halep'in güneydoğusuna sevk edilmesi kararı alınmıştır. Konya, Karahisar, Ankara, Adana, Bolu, Bursa, Canik, Bitlis, Aydın, Diyarbakır, Edirne, Eskişehir, Kastamonu, Kayseri, Çanakkale, Erzurum, İzmit, Kütahya, Elazığ, Maraş, Niğde, Samsun, Sivas, Trabzon, Van şehirlerinden Ermeniler alınarak Halep, Rakka, Zor, Kerek, Havran, Musul ve Cizre'ye sevk edilmişlerdir.⁶²

Tehcir Kanunu çıkarıldıktan sonra tüm tedbirlerin alınmasına rağmen istenmeyen birtakım olaylar olmuştur. Erzurum'dan çıkarılan 50 kişi Erzurum- Erzincan yolu arasındayken aşiretlerin saldırısına uğramıştır. Bunun için sevk edilenlerin hayatlarını korumaya ve güvenliklerini sağlamaya yönelik daha fazla tedbir alınmıştır.⁶³ Tehcire uğrayanların bir kısmı başta Rusya olmak üzere yabancı ülkelere kaçarak o ülkelerin ordularında gönüllü olarak yer almışlardır. Bir kısım Ermeni ise bilinçli bir şekilde Osmanlı topraklarının dışına göç etmiştir. Yirmi beş bine yakın kişi bazı salgın hastalıklardan hayatını kaybetmiştir.⁶⁴ Göç eden Ermenileri kolluk kuvvetlerinin elinden almaya çalışan Ermeni çeteleri, bu kuvvetlere saldırmış ve neticede sivil halktan da ölenler olmuştur.⁶⁵

Osmanlı hükümeti sevk edilen Ermenilerin can güvenliğinin yanı sıra mal ve eşyalarının durumlarını da göz önünde bulundurup, Ermenilerin mağdur olmaması için her türlü tedbiri almıştır. Bu tedbirler 10 Haziran 1915 tarihli talimatnamede belirtilmiş, Ermenilere ait mülk ve arazinin idare şekli hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre, içinde eşya ile terk edilen binalar görevliler tarafından mühürlenerek koruma altına alınmış, bu eşyaların dökümü, değeri defterlere yazılarak uygun yerlerde sahipleri ayırt edilecek şekilde istif edilmiş ve bu kayıtların aslı yerel hükümet temsilciliğine, onaylı bir sureti de terk edilmiş mallar komisyonuna verilmiştir. Korunması zor, bozulabilecek mallar ve hayvanlar ise açık arttırma ile satılmış, sahibine teslim edilmiştir. Sahibi bilinmeyenler ise bulunduğu köyde emanete alınmıştır.⁶⁶

3.5. Tehcirin Durdurulması ve Geri Dönüş

Kış mevsimi olması sebebiyle 25 Kasım 1915 tarihinde ilgili vilayetlere gönderilen bir emirle sevkıyatın geçici olarak durdurulduğu belirtilmiştir. 15 Mart 1916'da Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Hüdavendigâr, Kütahya Kastamonu,

⁵⁹ Türkkaya, Ataöv, **The Armenians in the Late Ottoman Period**, The Turkish Historical Society For The Council Of Culture, Arts and Publications Of The Grand National Assembly Of Turkey, Ankara 2001, s.111

⁶⁰ Yusuf, Halaçoğlu, **Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s.66

⁶¹ Recep, Karacakaya, **1908-1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005, s.253-254

⁶² Türkan, Erbenği, Emin, Kutluğ, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2006, s.49

⁶³ Abdurrahman, Çaycı, **Türk- Ermeni İlişkilerinde...**, s. 67

⁶⁴ Türkan, Erbenği, Emin, Kutluğ, **Ermenilerin Türk....**s.50,75

⁶⁵ Yücel, Aktar, **Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Karmaşası, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu (Edit. Hasan Celal Güzel)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s.270.

⁶⁶ Hamza, Bektaş, **Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler**, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bursa 2001, s.124,125

Kayseri, Sivas, Eskişehir, Niğde şehirlerine gönderdiği telgrafla Ermeni sevkıyatına son verildiği, bundan sonra hiçbir sebeple sevkıyat yapılmaması bildirilmiştir. 22 Ekim 1918 tarihli Dâhiliye Nezareti'nden bazı vilayet ve livalara çekilen telgrafla, savaş sebebiyle başka yerlere nakledilen Rum ve Ermenilerin emniyet içinde geri dönmelerine müsaade edildiği bildirilmiştir.⁶⁷ Alınan kararlar gereğince sadece gönüllü olanlar geri dönebilecek, diğerleri zorlanmayacaktı. 18 Aralık 1918'de hükümet tarafından çıkarılan bir yasayla Ermenilerin geri dönüş masraflarının tamamının devlet tarafından karşılanmak, birtakım vergilerden muaf tutulmaları, ev ve arazilerine başkaları yerleşmiş olsa bile kendilerine iade edilmek, din değiştirenlerin eski dinlerine müsaade etmek koşulu ile geri dönüşlerine izin verilmiştir. Bu konuyla ilgili geri dönenlere yapılacak yardımların talimatnamesi vilayetlere yollanmıştır.⁶⁸ Ermenilerin Emval-i Metruke komisyonunun tarafından saklanan malları ve satılan gayrimenkullerini geri alabilmeleri için hükümet tarafından her türlü imkân sağlanmıştır.⁶⁹

Tehcir sonrası Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmıştır. Sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamıştır. Başta İngiltere ve Amerika olmak üzere galip devletlerin bekledikleri en önemli konu Ermenileri tehcir ettirenlerin cezalandırılmasıydı. Bu nedenle yargılamalar başlamıştır. Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Nazım Bey, Cavid Bey, Oksan Efendi, Süleyman Elbistani Efendi, Mustafa Şeref Bey gibi ileri gelen İttihatçılar yargılanmışlardır. 14 duruşma sonunda alınan mahkeme kararına göre, firarda bulunan Enver, Cemal ve Talat Paşalarla Doktor Nazım idama mahkûm edilmişlerdir.⁷⁰ Tüm bu yargılamalarla tutuklananlar Malta'ya gönderilmiştir. İngiliz hükümeti Malta'da bulunan tehcir suçlularını mahkemede suçlayabilmek için daima elle tutulur deliller aramış fakat hiçbir tutuklu için delil bulamamıştır. Malta'daki Türkler, daha sonraları Türkiye'de bulun tutuklu İngilizler tarafından takas edilerek serbest bırakılmıştır.⁷¹

4. Tehcir'den Sonra Ermeni Meselesi

Ermeni sevkine son verildikten sonra da Ermeniler, bağımsız Ermenistan kurma çalışmalarına devam edip bu amaca hizmet için komiteler kurmuş, sınır ve iç bölgelerde çete ve terör eylemleri sürdürmüş, başta Rus ordusu olmak üzere bölgedeki düşmanlarla işbirliği yapmışlardır. 24 Eylül 1920'de verilen emir ile Doğu Anadolu'da Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu pek çok cephede saldırıya geçerek, 1920 Eylülünde Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da Gümrü Türk birlikleri tarafından geri alınmıştır. 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'na göre Sevr Antlaşması ile Ermenilere bırakılan doğu illeri ve 1878 Berlin Antlaşması ile Rusya'ya bırakılan Kars ve çevresi Türklere bırakılmıştır. Türkiye'de kalan Ermenilere ise 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması ile azınlık statüsü verilmiştir. Sözde Ermeni soykırımı iddiaları, 1973–1985 yılları arasında artan Ermeni terör olaylarına sebep vermiştir. 1973 yılından 1985 yılına kadar ASALA, JCAG, NAR gibi Ermeni terör örgütleri tarafından sürdürülen kanlı eylemlerde Türk diplomatları, yurt dışındaki Türk iş

⁶⁷ İsmet, Binark, **Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, Ankara Ticaret Odası, Ankara 2001, s.68,69

⁶⁸ Yusuf, Halaçoğlu, **Sürgünden ...**, s.70

⁶⁹ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayın nu:14, Ankara 1995, s.46

⁷⁰ Recep, Karacakaya, **Ermeni Meselesi**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s.56-62

⁷¹ Mecbure, Eroğlu, **Armenian Issue According to the Russian Documents In the Archive Of the Institute of Turkish Revolution History**, Kök Series of Social and Strategic Researches:8, Ankara 1999, s.12

yerleri ve Türkler hedef alınmıştır.⁷² Neticede dünyanın çeşitli yerlerinde yapılan 110 Ermeni terör saldırısında 42 Türk diplomatı ve vatandaşı öldürülmüştür.⁷³

SSCB dağılınca bağımsız Ermenistan nihayetinde kurulmuştur. Bağımsız Ermenistan kurulmasına rağmen bazı çıkar odakları, ülkemizi zayıf düşürmek isteyenler bu konuyu gündeme getirmektedir. Türk- Ermeni ilişkileri birçok Avrupalı devletin ve dünya genelinde büyük güçlerin kendi menfaatleri çerçevesinde konusu olmaya devam etmektedir. Konu tarihçilere bırakılmamaya ısrar edilmektedir. Hoşgörü içinde yüzyıllardır yaşayan bu iki millet karşı karşıya getirilmeye çalışılmaktadır.

Sonuç

Anadolu Türk yurdu haline gelmeye başlayınca Türk- Ermeni ilişkileri var olmaya başlamıştır. Dini hür, dili hür olarak yaşayan Ermeni milleti Osmanlı Devleti içinde son derece huzurlu bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Türkler hem Selçuklu hem de Osmanlı Devleti içinde Ermeniler ile ilişkileri sıcak bir şekilde yürütmüştür.

Askerlikten muaf olan Ermeniler, her türlü ticari işi serbest bir şekilde Osmanlı Ülkesi içinde gerçekleştirmiştir. Kendilerine ait matbaalarında gazete ve dergilerini Ermenice basmışlardır. Milleti Sadıka olarak adlandırılan Ermeni azınlığı devletin yüksek kademelerinde başarılı görevlerde bulunmuşlardır.

Yalnız Ermenilerin tarihlerine baktığımızda tâbi oldukları devlet zayıfladığında başka güçlü bir devletin yanına geçtikleri görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması Ermenileri yeni bir arayışa itmiştir. Rusya ve ABD başta olmak üzere Şark Meselesinin öncü devletleri işe el atmışlardır. Ermenileri kışkırtmaya başlamışlardır.

Bu kışkırtmalar kurulan Ermeni terör örgütleriyle üst boyuta çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bu örgütler olaylar çıkartmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşına kadar ve savaş sırasında çıkarttıkları olaylar Osmanlı Devleti'ni "Tehcir " kararı almaya mecbur bırakmıştır.

Tehcir kararıyla Ermeniler buldukları bölgelerden güneye doğru göç ettirilmiştir. Son derece insani olan bu karar insani şartlarda yürütülmeye çalışılmıştır. Ermenilerin idea ettiği gibi bu karar ve uygulaması sırasında yapılanlar bir soykırım değildir. Büyük devletlerin hala çıkarları çerçevesinde kullandığı bu olay tarihçilere bırakıldığında muhakkak adil bir şekilde çözülecektir.

⁷² Azmi, Süslü, Hüsamettin, Yıldırım, Birgül, Gündüz, **Efsane ve Gerçekler: Türk-Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s.21-23

⁷³ Kemal, Çiçek, **Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme**, Akademik Bakış cilt:3 sayı:6, 2010, s.11

KAYNAKÇA**1- YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI**

Armenian Activities in the Archive Documents 1914-1918 Volume I (Ed. Ahmet Tetik), Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler(1915-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayım nu:14, Ankara 1995.

ŞİMŞİR, Bilal, **British Documents on Ottoman Armenians Volume IV**, TTK, Ankara, 1990.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayım nu:50, Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II (1919–1921), Ankara, 2001

The Turkish Republic Prime Ministry General Directorate of the State Archives-Directorate of Ottoman Archives, Armenians In Ottoman Documents (1915–1920), Ankara, 1995

2- TETKİK ESERLER

AKTAR, Yücel, **Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Karmaşası, Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu** (Edit. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.

ANADOL, Cemal, **Tarih Boyunca Türk-Ermeni Meselesi Ermeni Dosyası**, Bilge Karınca, İstanbul, 2007.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi** (Cilt 1-2: 1914 1995), Alkım , Ankara, 2005.

ATAÖV, Türkkaya, **The Armenians in the Late Ottoman Period, the Turkish Historical Society for the Council of Culture**, Arts And Publications of the Grand National Assembly of Turkey, Ankara, 2001.

BABACAN, Hasan, **I. Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu**, Tehcir Meselesi ve Talat Bey, Ermeni Meselesi Üzerine Araştırmalar(Edit. Erhan Afyoncu), Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

BAKAR, Bülent vd., **Tarihi Gerçekler ve Bilim Işığında Ermeni Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

BAL, İdris, ÇUFALI, Mustafa, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Lalezar Yayınları,,Ankara, 2006.

BARDAKÇI, Murat, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.

BAŞBAY, Murat, **Belge ve Canlı Tanıklarla Ermeni Katliamları**, Turna yay, İstanbul, 2007.

BEKTAŞ, Hamza, **Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler**, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Bursa, 2001.

- BİNARK, İsmet, **Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, Ankara Ticaret Odası Yayınları, Ankara, 2001.
- BİNARK, İsmet, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu yayın no:123, Ankara, 2007.
- CENGİZ, Recep, **Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler/cilt 4**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2009.
- ÇAYCI, Abdurrahman, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.
- ÇİÇEK, Kemal, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915–1917**, TTK, Ankara, 2005.
- ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme”, Akademik Bakış cilt:3 sayı:6, 2010.
- ERBENGİ, Türkan, KUTLUĞ, Emin, **Ermenilerin Türklere Yaptıkları Katliamlar ve Tehcir Uygulamaları Belgeseli**, Kastaş, İstanbul, 2006.
- EROĞLU, Mecbure, “Armenian Issue According To The Russian Documents In The Archive of The Institute of Turkish Revolution History”, Kök Series of Social And Strategical Researches:8, Ankara, 1999.
- GÜLERMAN, Adnan, “Ermeni Meselesinde İdeolojik Yönlendirmeler”-**Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü yay, İzmir, 1983.
- GÜNAY, Bekir, **Ermeni Meselesi ve Tehcir**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2, İzmit, 2006.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Babıâli Kültür Yayınları,, İstanbul, 2004.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **Facts on the Relocation of Armenians**, TTK, Ankara, 2008.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, **Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları**, Babıâli Kültür Yayınları,İstanbul, 2006.
- İLTER, Erdal, **Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyancıları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,, Ankara, 1995.
- KARACAKAYA, Recep, **Ermeni Meselesi**, Gökkuşbu Yayınları,, İstanbul, 2005.
- KARACAKAYA, Recep, **1908–1923 Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.
- KOCABAŞ, Süleyman, **Ermeni Meselesi Nedir Ne Değildir?**, Bayrak Yayınları,İstanbul, 2009.
- KODAMAN, Bayram, **Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2001.
- KUNDAKÇI, Hasan, **Emperyalizmin Kullandığı Ermeniler**, Türkiye Gaziler Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.
- MATTEI, Jean Louis, **Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2008.
- MAYEWSKY, Wiladimir, **Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi**, APK Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

- MC CARTHY, Justin, **Ermeni Soykırımı İddiaları (Edit. Mustafa Çalık)**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2006.
- METİN, Halil, **Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları**, MEB, Ankara, 2001.
- ONUR, Hüdavendigar, **Ermeniler**, Edille yay, İstanbul, 1998.
- ÖZDEMİR, Hikmet vd., **Ermeniler; Sürgün ve Göç**, TTK, Ankara, 2004.
- SARAY, Mehmet, **Ermenistan ve Türk- Ermeni İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- SELVİ, Haluk, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2003.
- SEVİNÇ, Necdet, **Arşiv Belgeleriyle Tehcir Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Bilgeoğuz Yayınları, Ankara, 2003.
- SEVİNÇ, Necdet, **Arşiv Belgeleriyle Tehcir Ermeni İddiaları ve Gerçekler**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2004.
- SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1990.
- SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler, Tehcir ve Sonrası**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.
- SÜSLÜ, Azmi vd, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları,, Ankara, 1995.
- TAŞKIRAN, Cemalettin, **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu (Edit. Hasan Celal Güzel)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001.
- TÜRKÖZÜ, Halil, Kemal, **Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezalimi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.
- URAL, Gültekin, **Ermeni Dosyası**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.
- YILDIZ, Özgür, **Misyonerlik ve Amerikan Board Teşkilatı**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.